

**Kultura i nauka w stosunkach polsko-włoskich (1945–1989):
konteksty, trudności, osiągnięcia¹**

Culture and Science in Polish-Italian Relations (1945–1989):
Contexts, Difficulties, Achievements

Dariusz Jarosz

Instytut Historii im. T. Manteuffla, Polska Akademia Nauk, Polska

e-mail: djarosz@ihpan.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7882-8532

Maria Pasztor

Uniwersytet Warszawski, Polska

e-mail: g.pasztor@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0001-7665-2994

Abstract

The article contains a brief analysis of Polish-Italian cultural and scientific relations between 1945 and 1989. The authors based their findings not only on the literature on the subject, but above all on archival documents stored in both Polish and Italian central archives. This made it possible to indicate the dynamics of these relations, which depended primarily on changes in the international political situation during the various periods of the Cold War.

¹ W artykule wykorzystano wyniki badań wcześniej publikowane m.in. w: Maria Pasztor, Dariusz Jarosz, *Skazani na podległość. Z dziejów stosunków polsko-włoskich 1945–1958*, Warszawa: ASPRA-JR 2013; eidem, *Nie tylko Fiat. Z dziejów stosunków polsko-włoskich 1945–1989*, Warszawa: Scholar 2018; eidem, „Odwilż” w polsko-włoskich stosunkach kulturalnych i naukowych w latach 1955–1958, „*Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki*” 2012, nr 1–2, s. 339–352; eidem, *Polsko-włoskie relacje kulturalne i naukowe w latach 1945–1954*, „*Stosunki Międzynarodowe – International Relations*” 2013, t. 47, nr 1, s. 191–208; Dariusz Jarosz, *Kultura i nauka w relacjach między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Włoską w latach 1959–1970*, „*Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki*” 2018, z. 1, s. 41–68.

Keywords

Polish-Italian relations in the 20th century, Italian Institute of Culture, Polish Institute of Culture, Italian Studies in Poland, Polish Studies in Italy, Polish-Italian cultural and scientific exchanges

Kiedy zainteresowani badacze próbują analizować relacje międzypaństwowe PRL z krajami Zachodu, zwykle koncentrują się na relacjach politycznych i (już w mniejszym stopniu) na stosunkach gospodarczych, w tym szczególnie na finansach i wymianie handlowej. Kwestie kultury i nauki są przeważnie traktowane jako coś drugoplanowego, silnie uzależnionego od aktualnego stanu stosunków politycznych między Zachodem a blokiem wschodnim. Jest to pogląd prawdziwy w tym sensie, że w warunkach zimnowojennej konfrontacji polityka wielkich mocarstw mocno wpływała na kształt bilateralnych kontaktów kulturalnych i naukowych państw, które znalazły się (jak Polska i Włochy) po przeciwnych stronach żelaznej kurtyny. Nie stoi w sprzeczności z tą opinią stwierdzenie, że w pewnych warunkach kontakty te nabierały większego znaczenia, stawały się forpczą szerszych zmian o poważnym znaczeniu. W niniejszym studium wskazujemy, jaka była treść tych relacji oraz jaki szerszy kontekst polityczny wpływał na ich przebieg. Nasza analiza została uporządkowana przy zastosowaniu cezur chronologicznych uwzględniających ważne wydarzenia tak z zakresu polityki zagranicznej i dyplomacji obu państw, jak też bilateralnych kontaktów kulturalnych i naukowych².

Lata 1945–1949

Pisaliśmy już o tym w innym miejscu³, że dla Warszawy i Rzymu stosunki kulturalne i naukowe w drugiej połowie lat 40. XX wieku nie stanowiły priorytetu we wzajemnych relacjach. Tak jak w przypadku innych państw Zachodu, kwestią kluczową dla Rzymu było uzyskanie odszkodowania za mienie włoskie znacjonalizowane w Polsce na mocy dekretu z 3 stycznia 1946 roku. Niezwykle ważna z punktu widzenia włoskiego rządu była spłata polskich długów przedwojennych i różne konsekwencje gospodarcze traktatu pokojowego z Włochami, jak również „ekspektatywy” na owocną wymianę handlową. Do tego dochodziły silne w latach 1945–1946 konflikty z instytucjami kulturalnymi i naukowymi związanymi z II Korpusem Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, stacjonującym we Włoszech.

² Szersze wyjaśnienie zastosowanych cezur – zob. Maria Pasztor, Dariusz Jarosz, *Nie tylko Fiat*, s. 13–16.

³ Eidem, *Polsko-włoskie relacje*, s. 191–208.

Nie znaczy to, że w stosunkach kulturalnych i naukowych panował zastój. Przejawem aktywności na tych polach były: wystawa współczesnego malarstwa włoskiego otwarta w warszawskim Muzeum Narodowym 10 kwietnia 1946 roku oraz wizyta dwudziestu włoskich naukowców, którzy odwiedzili Polskę w dniach 25 maja–10 czerwca 1947⁴.

Zorganizowano również uroczystości mickiewiczowskie, upamiętniające powstanie Legionu Polskiego we Włoszech i „Wiosnę Ludów” (w 1948), oraz obchody chopinowskie w 1949 (w setną rocznicę śmierci kompozytora)⁵. Dzięki zaangażowaniu ambasadora RP w Rzymie, Stanisława Kota, do stolicy Italii przyjechał prof. Jan Dąbrowski jako delegat Polskiej Akademii Umiejętności (PAU). W jej imieniu przejął on zarząd nad Stacją Naukową i Biblioteką Polską (od listopada 1946)⁶.

W 1945 roku zostały zainicjowane rozmowy mające na celu reaktywowanie działających już przed wojną w Polsce: Instytutu Włoskiego (Istituto Italiano di Cultura) i Towarzystwa Dante Alighieri. I choć obie instytucje zainaugurowały pracę w grudniu tego samego roku w Krakowie, to ich działalność wkrótce zamarła. Narastanie zimnowojennej konfrontacji spowodowało, że polskie czynniki rządowe stopniowo rezygnowały z pomysłu rozwijania Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Włoskiej formalnie powołanego do życia w lutym 1948 roku⁷.

⁴ W składzie delegacji, która odbyła rozmowy we wszystkich dużych ośrodkach akademickich, jak również z czynnikami oficjalnymi w Warszawie (w tym z ministrem oświaty Stanisławem Skrzyszewskim), znaleźli się m.in.: wybitny sławista Giovanni Maver, chemik Giulio Natta – późniejszy laureat Nagrody Nobla, językoznawca Giacomo Devoto i prawnik Edoardo Volterra. O relacji Devoto z tej wizyty – zob. Andrzej Zieliński, *Giacomo Devoto i jego podróż do Polski (1947)*, w: *Włochy a Polska – wzajemne spojrzenia. Księga referatów międzynarodowej sesji naukowej w Uniwersytecie Łódzkim 15–17 października 1997 r.*, red. Jan Okoń, współpr. Michał Kuran, Magdalena Kwiek, Łódź: Katedra Literatury Staropolskiej i Nauk Pomocniczych Uniwersytetu Łódzkiego 1998, s. 238–248; Bronisław Biliński, *50-lecie Stacji Naukowej PAN w Rzymie 1927–1977*, cz. II: *Trzydzieści lat w służbie nauki i narodu*, „Nauka Polska” 1979, nr 1, s. 45; idem, *Tradizione e innovazione nel dialogo scientifico polacco-italiano (1945–1969)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Ossolineum 1971, s. 21–22; Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (dalej: AMSZ), z. 6, w. 8, t. 1247, *Notatka*, Warszawa 2 VI 1947, k. 42.

⁵ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR), 237/XXII/613, *Raport polityczny ambasady RP w Rzymie nr 4/49*, 9 VI 1949, k. 25.

⁶ Piotr Hübner, *Sila przeciw rozumowi... Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1939–1989*, Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja” 1994, s. 49; Tadeusz P. Rutkowski, *Stanisław Kot 1885–1975. Biografia polityczna*, Warszawa: DiG 2000, s. 371–375.

⁷ AMSZ, z. 6, w. 83, t. 1266, *A. Rapacki do Zarządu Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Włoskiej*, 15 X 1948, k. 57; AMSZ, z. 6, w. 83, t. 1266, *Notatka nt. Walnego Zebrania Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Włoskiej*, Warszawa 6 II 1948 r., k. 51; Archivio Ministero degli Affari Esteri – Roma (dalej: AMAE), AP 1946–1950, Polonia, 1145, *Ministero degli Affari Esteri, Appunto per la Direzione Generale Affari Politici*, Roma 29 II 1948, k. nlb.

Stalinizm: pod znakiem „Al di là” (1950–1954)

Konfrontacyjny trend w dwustronnych relacjach znacznie wzmocnił się od 1950 roku i powodował nasilenie negatywnych emocji wraz z narastaniem komplikacji w sytuacji międzynarodowej.

Te okoliczności miały realny wpływ na trudności we współpracy. Odbiło się to chociażby na sieci lektoratów języka polskiego we Włoszech. Jeszcze w styczniu 1947 roku ambasador Kot monitował Warszawę o pieniądze na ich utrzymanie we Florencji, Turynie, Neapolu, Wenecji, Padwie, Rzymie, Mediolanie i Pizie (lektor florencki)⁸. Nie udało się tego w pełni dokonać. Z polskich archiwaliów wynika, że w 1951 roku funkcjonowały one w Mediolanie, Wenecji, Pizie i Padwie⁹, a w 1953 – we Florencji, Pizie, Wenecji i Padwie¹⁰.

Włoscy dyplomaci donosili do swej rzymskiej centrali o wzrastającej sowietyzacji polskiego życia kulturalnego, w tym twórczości artystycznej, co oznaczało poddanie tych dziedzin mechanizmowi coraz ostrzejszej cenzury. Niepokój budziła akcja oczyszczania bibliotek w Polsce z książek uznanych za politycznie „wrogie”¹¹.

Co warte podkreślenia, ówczesna i tak rachityczna wymiana naukowa, kulturalna i artystyczna była skrupulatnie reglamentowana nie tylko przez Warszawę. Włoskie czynniki oficjalne niezwykle szczegółowo kontrolowały gości z Europy Wschodniej (w tym z Polski). Dzieła artystyczne pochodzące zza żelaznej kurtyny były wzajemnie skrupulatnie cenzurowane (dotyczyło to m.in. filmów, sztuk teatralnych, literatury, wystaw)¹². Rzym mocno sprzeciwiał się prezentowaniu we Włoszech dzieł artystycznych mających jednoznaczną, prokomunistyczną wymowę polityczną (jak to było w przypadku chociażby wystawy polskiego plakatu w Turynie w dniach 15–20 października 1950 roku)¹³.

⁸ AAN, Ministerstwo Oświaty (dalej: MOŚ), 868, *Ambasador St. Kot do Ministra Oświaty*, Rzym 31 I 1947, k. 23.

⁹ AAN, Komitet Współpracy Kulturalnej z Zagranicą (dalej: KWKzZ), 63, *Sprawozdanie z wykonania wymiany kulturalnej pomiędzy Polską a Włochami za okres od 1 XI 1950 r. do 30 IV 1951 r.*, k. nlb.

¹⁰ AAN, KWKzZ, 63, *Sprawozdanie z wymiany kulturalnej między Polską i Włochami w 1953 roku*, k. nlb.; AAN, KWKzZ, 63, *Spis lektoratów języka polskiego w krajach kapitalistycznych [1952 lub 1953]*, k. 30. Zob. również: Małgorzata Sierotnik-Mastrangelo, *Katedra Języka i Literatury Polskiej w Rzymie*, w: *Polonia włoska. Wybór artykułów z Biuletynu Informacyjnego „Polonia Włoska” z lat 1995–2009*, Rzym: Fundacja Rzymska im. Margrabiny J.S. Umiastowskiej 2010, s. 141–144; Agnieszka Szol, *Polacy i polonistyka w Turynie*, w: *Polonia włoska. Wybór artykułów*, s. 150–153; Jolanta M. Żurawska, *Katedra Języka i Literatury Polskiej na Uniwersytecie L'Orientale w Neapolu*, w: *Polonia włoska. Wybór artykułów*, s. 154–155.

¹¹ AMAE, AP 1946–1950, Polonia, 1145, *Ambasciata d'Italia a Varsavia al Ministero degli Affari Esteri*, *Telespresso* n. 4647/1915, 30 XII 1950, k. nlb.

¹² Zob. m.in.: AMSZ, z. 8, w. 22, t. 290, *Sprawozdanie polityczne nr 2 Ambasady RP w Rzymie za okres od 20 I do 28 II 1951*, k. 96–107; AMSZ, z. 8, w. 39, t. 505, *Raport nr 12 Ambasady PRL w Rzymie za grudzień 1952 r.*, k. 78–82.

¹³ AMAE, AP 1946–1950, Polonia, 1145, *Ambasciata d'Italia a Varsavia al Ministero degli Affari Esteri*, *Telespresso* n. 30/2, 6 I 1951, k. nlb.

Nie lepiej było w przypadku kontaktów naukowych, które w istocie rzeczy zamarły – bo jak inaczej traktować informację polskich czynników oficjalnych, że w okresie między listopadem 1950 roku a kwietniem 1951 **jedynymi** efektami współpracy na tym polu były:

- wymiana czasopism i wydawnictw, która ograniczyła się do przekazania 41 z nich oddziałowi PAU w Rzymie; w zamian otrzymano pewną liczbę czasopism włoskich;
- otrzymanie dwóch monografii z dziedziny slawistyki w celu przekazania ich do tłumaczenia i wydania polskim instytucjom wydawniczym (Arturo Cronia, *Introduzione allo studio della filologia slava* [Wprowadzenie do studiów nad filologią słowiańską] i Carlo Verdiani, *Il problema dell'origine degli slavi* [Problem pochodzenia Słowian]);
- przygotowanie kilku artykułów o Polsce do Wielkiej Encyklopedii Włoskiej;
- przesłanie na Kongres Ftyzjologów w Neapolu referatów dr Janiny Misiewicz: *Historia badań nad gruźlicą i Walka z gruźlicą w Polsce*¹⁴.

O słabej obecności kultury polskiej we Włoszech świadczyła niewielka liczba tłumaczeń książek polskich na język włoski. Odpowiednia bibliografia, obejmująca lata 1945–1950, liczy 50 pozycji o bardzo różnorodnej tematyce i charakterze¹⁵. W 1952 roku trwały prace nad tłumaczeniem na język włoski *Quo vadis* Henryka Sienkiewicza (przez Marię Czubek-Grassi, lektorkę języka polskiego na uniwersytecie w Mediolanie) i *Pokolenia* Bohdana Czeszki (przez prof. Luigiego Ciniego)¹⁶, a w 1953 – trzeciego tomu *Lalki* Bolesława Prusa i *Krystka z Warszawy* Janiny Broniewskiej¹⁷.

Symbolem propagandowej ideologizacji i skrajnej polityzacji w relacjach Włoch z krajami bloku wschodniego (w tym z Polską) była wystawa pod dwuznacznym tytułem „Al di là”¹⁸. Została otwarta (przy udziale członków rządu włoskiego) przez ośrodki emigracyjne w Rzymie 6 maja 1953 roku¹⁹. Polskie służby dyplomatyczne opisywały ją w sposób następujący:

¹⁴ AAN, KWKzZ, 63, *Sprawozdanie z wykonania wymiany kulturalnej pomiędzy Polską a Włochami za okres od 1 XI 1950 r. do 30 IV 1951 r.*, k. 19–26.

¹⁵ AAN, KWKzZ, 76, *Bibliografia dzieł polskich wydanych w tłumaczeniu włoskim w okresie 1945–1950 włącznie*, k. 224–227.

¹⁶ AMSZ, z. 8, w. 39, t. 505, *Raport nr 12 ambasady PRL w Rzymie za grudzień 1952*, k. 81–82.

¹⁷ AMSZ, z. 8, w. 39, t. 505, *Sprawozdanie z działalności Attachatu Kulturalnego w okresie od 15 VI do 28 VII 1953*, k. 380–381. Katalog Biblioteki Narodowej nie zawiera włoskiego tłumaczenia *Krystka z Warszawy*. Co do *Lalki*, to tenże katalog wskazuje, że tłumaczenie poszczególnych części powieści Prusa (pod tytułem *La bambola*) ukazało się dopiero w latach 1961–1962. Autorka przekładu to Aurora Beniamino. Powieść ukazała się w Edizioni Paoline w Mediolanie.

¹⁸ „Al di là” w tym wypadku można tłumaczyć jako „W zaświatach”, co miało oznaczać życie w zniewolonych krajach bloku wschodniego. Szerzej – zob. Maria Pasztor, *The “Al di là” exhibition as an episode of propaganda Cold War in Italy in 1953*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, t. 54, nr 3, s. 205–224.

¹⁹ *Historia dyplomacji polskiej*, t. VI: 1944/45–1989, red. Wojciech Materski, Waldemar Michowicz, Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 2010.